

Saara Kronholm

LIIKE

Miten vangita tanssijan liike valokuvaan?

LIIKE

Miten vangita tanssijan liike valokuvaan?

Saara Kronholm

Opinnäytetyö

Syksy 2011

Viestinnän koulutusohjelma

Oulun seudun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun seudun ammattikorkeakoulu

Viestinnän koulutusohjelma, Kuvallisen viestinnän koulutusohjelma

Tekijä: Saara Kronholm

Opinnäytetyön nimi: Liike – Miten vangita tanssijan liike valokuvaan?

Työn ohjaaja: Heikki Timonen, Veikko Mynttinen

Työn valmistumislukukausi ja vuosi: Syksy 2011

Sivumäärä: 30+4 liitesivua

Tämän opinnäytetyön tarkoitus on koota kattavasti ja tiiviisti yhteen tanssin valokuvaukseen liittyvät tekniset ja taiteelliset seikat. Keskityn erityisesti sommitelmallisiin ja valotuksellisiin seikkoihin. Tämän lisäksi analysoin omia produktioni aikana ottamiani tanssivalokuvia. Teknistä osiota voi hyvin soveltaa myös muihin valokuvauksen aloihin.

Tanssivalokuvaus on haastava ala, joka vaatii paljon niin laitteistolta kuin valokuvaajaltakin. Usein hämärissä tiloissa järjestettävät esitykset ja tilallisesti haastavat harjoitukset vaativat valokuvaajalta laajaa teknistä tuntemusta. Kaikki juontaa juurensa valoon, siihen miten saada tarpeeksi valoa liikkeen pysäyttämiseen, kuinka valottaa kuva, jotta värit ovat parhaat mahdolliset, ja miten valo vaikuttaa kuvan tunnelmaan.

Kuitenkin, vaikka tanssivalokuvassa olisivat kaikki tekniset seikat kohdallaan, se ei vielä tee sitä loistavaa valokuvaa. Loistavan siitä tekee tunne ja kontakti. Tanssijoiden esityksen aikana läpikäymät tunteet. Kontakti tanssijoiden, yleisön, ja valokuvaajan itsensä välillä.

Produktionani tein valokuvakirjan tanssista. Tässä tutkimuksessa syvennän, mutta myös käytän hyväkseni produktion aikana hankkimiani tietoja ja taitoja.

Avainsanat: valokuvaus, tanssi, liike, valo, valotus

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree Programme in Visual Communication

Author: Saara Kronholm

Title of thesis: Movement – How to capture a dancer's movement onto a photograph?

Supervisor: Heikki Timonen, Veikko Mynttinen

Term and year when the thesis was submitted: Autumn 2011

Number of pages: 30+3 appendices

The purpose of this thesis is to gather together the technical and artistic facts about dance photography. I focus particularly on facts about composition and exposure. Furthermore I analyze my own dance photographs from my production. Technical sections can be well applied to other areas of photography.

Dance photography is a challenging area that requires much from both the hardware and the photographer. The dance shows that often are in pretty dark spaces, and the spatially challenging exercise areas require extensive technical knowledge from the photographer. It's all about the light. How to get enough light to capture the movement, how to expose the photograph so that the colors are as good as they can get, and how the lights affect the atmosphere of the photograph.

However, even if all the technical details on a photograph would be right, it does not make it an excellent photograph. What makes it great is emotion and contact. The emotions the dancers go through during the show, the contact between the dancers, the audience and the photographer.

As my production I made a photography book about dance. In this thesis I deepen, but also use the knowledge and skills I gathered during my production.

Keywords: photography, dance, movement, light, exposure

Sisältö

ABSTRACT	4
1 JOHDANTO	6
2 KÄSITTEITÄ	8
2.1 Objektiivinen	8
2.2 Aukko	8
2.3 Valotusaika	8
2.4 ISO-arvo	9
2.5 Kenno	9
3 TANSSIN VALOKUVAUS	10
3.1 Sommittelu	10
3.2 Liikkeen vangitseminen	12
3.3 Valo ja väri	14
3.5 Laitteisto	16
4 OMAN TYÖN ANALYYSI	18
5 MENETELMÄ JA AINEISTO	22
5.1 Tutkimusmenetelmät	22
5.2 Haastateltavat	22
6 TUTKIMUSTULOKSET	24
6.1 Valokuvaajan näkökulma	24
6.2 Ammattitanssijan näkökulma	25
6.3 Tanssin opiskelijan näkökulma	26
7 POHDINTAA	28
8 LÄHTEET	30
LIITE	32

1 JOHDANTO

Tanssivalokuvauksen keskeinen kysymys kuuluu, miten vangita liike tilassa ja ajassa? Miten sommitella tanssitapahtuma kaksiulotteiseen kuvaan? Miten kuvata tanssitapahtuman kokonaisvaltainen ilmaisu, ulkoiseen liittyvä sisäinen liike, näkymätön aineellisuus. (Helavuori, Kukkonen, Raatikainen, Vuorenmaa 1998, 7.)

Tämä sitaatti kiteyttää tutkielmani hyvin. Mielestäni se ilmaisee juuri sen, mistä tanssivalokuvauksessa pohjimmiltaan on kyse. Tanssia kuvatessa ei ole tärkeintä kyetä ottamaan kuvaa, jossa tanssijalla on kaunis ilme tai joka valotukseltaan tai terävyydeltään on täydellinen. Toki nämä asiat ovat suositeltavia ja edesauttavat nautittavan katselukokemuksen tuottamisessa, mutta ne eivät ole välttämättömiä. Tärkeintä on voima: voima, joka tulee liikkeen ja tunteen tasapainosta tai ristiriidasta, joka antaa katselijalle käsityksen tuosta hetkestä ja jolla on kyky liikuttaa ja koskettaa sellaista henkilöä joka kenties ei ole varsinaista esitystä edes nähnyt. Opinnäytetyöni produktio-osana tein Marjukka Laurilan kanssa valokuvakirjan tanssista, ja tämä tutkielma liittyy siihen hyvin läheisesti. Tutkin hyvän valokuvan ominaisuuksia sekä yleisen sommittelun että nimenomaan tanssin valokuvaukseen liittyen.

Olen jakanut tutkielmani kolmeen osa-alueeseen. Ensimmäisessä osassa käsitellään sitä, miten pitäisi tehdä. Perehdyn tässä osassa teknisiin seikkoihin: siihen miten liike pysäytetään, miten se näytetään, miten erilaiset aukon koot tai vaikkapa objektiivit vaikuttavat kuvaan. Tutkin sitä, mistä hyvä kuva koostuu. Tutkielmani toisessa osassa käyn läpi oman työni tulosta: missä asioissa onnistuin, mitä olisin voinut tehdä eri lailla. Selkeyttääkseni asiaa käytän esimerkkeinä kuvia kirjastamme ja puran ne osiin. Kerron, mitkä kuva-asetukset olivat kuvaa otettaessa ja miksi kuva on hyvä tai huono.

Kolmannessa osassa haastattelen muutamaa kirjan tekoon läheisesti liittyvää ihmistä ja selvitän näin eri alojen henkilöiden näkökulman tanssin valokuvaukseen. Ensimmäiseksi haastattelen valokuvauksen ammattilaista Jussi Tuokkolaa ja tanssin ammattilaista ja Oulun seudun ammattikorkeakoulun tanssin osaston johtajaa Anssi Kirkonpeltoa. Lopuksi haastattelen kahta tulevaan tans-

sin ammattilaista, tanssinopettajan tutkintoa suorittavia Heini Ahtiaista ja Laura Jokista. Selvitin, onko heidän mielestään kirjamme onnistunut: olemmeko onnistuneet vangitsemaan esityksen ja liikkeen tunnelman ja tunteen. Koska en itse ole tanssin asiantuntija, selvitän myös, onnistuimmeko kaappaamaan liikkeellisesti kauniin ja onnistuneen hetken tanssin teknisten asioiden asiantuntijan mielestä.

Tutkielmani aihe on ajankohtainen ja hyödyllinen, koska vaikka valokuvaus ja tanssi liittyvät erittäin läheisesti yhteen ja molempia aiheita on tutkittu runsaasti, tanssin valokuvausta on käsitelty kirjallisuudessa melko vähän. Koen, että tämä tutkimus on tilaisuus minulle oppia enemmän valokuvauksesta ja nimenomaan tanssin kuvauksesta.

2 KÄSITTEITÄ

Tässä luvussa käyn läpi tutkielmassani esiintyviä termejä ja käsitteitä.

2.1 Objektiivi

Objektiivi on linssi tai linssijärjestelmä, joka luo optisen kuvan kuvattavasta kohteesta. Objektiivin tehtävä on keskittää kohteesta heijastuvat valonsäteet kameran kennolle. Objektiiveja on useita erilaisia, ja ne voidaan jaotella ryhmiin esimerkiksi polttovälin perusteella. Polttoväli on etäisyys linssistä kuvatasoon. Objektiivin polttoväli merkitään tavallisesti millimetreissä. Kauko-objektiivi eli tele on objektiivi, jonka polttoväli on noin 80 millimetriä tai enemmän. Teleä käytetään tyypillisimmin tilanteissa joissa kuvattava kohde on kaukana. Laajakulmaobjektiivin polttoväli on 35 millimetriä tai alle. Tyypillinen laajakulmanobjektiivin käyttökohde on maisemakuvaus. (Jylhä 2009, 6.)

2.2 Aukko

Aukon koko kertoo, kuinka paljon valoa pääsee kennolle, jossa kuva muodostetaan. Aukon koko ilmaistaan luvulla f/x x :n ollessa jokin luku. Mitä suurempi aukko on käytössä, sitä enemmän valoa pääsee kennolle. Mitä enemmän valoa kennolle pääsee, sitä valoisampia kuvista tulee. Aukon kokoa ilmaisevat luvut merkitään käänteisessä järjestyksessä: mitä suurempi luku on, sitä pienempi on aukko. Aukon koko vaikuttaa myös syväterävyyteen. Suuri aukko antaa pienen syväterävyysalueen, ja pienellä aukolla kuvatun kuvan syväterävyysalue on suuri eli kuva on kaikkialta tarkka. (Jylhä 2009, 6.)

2.3 Valotusaika

Valotusaika on se aika, jona kameran suljin päästää valoa objektiivin aukon lävitse kennolle. Tästä arvosta siis riippuu se, kuinka paljon valoa kennolle kuvaushetkellä pääsee. Kirkkaassa valossa kuvatessa suljinaikaa voidaan lyhentää, mutta hämärä tila vaatii pidemmän suljinajan. Kun halutaan pysäyttää liikkuva

kohde, tulee käyttää mahdollisimman lyhyttä suljinaikaa ja korvata menetetty valo esimerkiksi aukon koolla tai ISO-arvolla. (Flyktman 2005, 8.)

2.4 ISO-arvo

ISO-arvo määrittelee kennon valoherkkyyden. Mitä suurempi ISO-arvo on käytössä, sitä herkemmin kenno reagoi valoon. Valoisalla kuvatessa tulisi siis käyttää melko pientä ISO-arvoa, pimeällä suurempaa. On kuitenkin suositeltavaa käyttää aina pienintä mahdollista arvoa, sillä mitä suurempi ISO-arvo on, sitä helpommin kuvaan tulee kohinaa. (Freeman 2009, 186.)

2.5 Kenno

Kameran kenno on se osa, jolle objektiivi heijastaa kuvattavasta kohteesta heijastuvat valonsäteet. Kenno koostuu pikseleistä, ja kamera mittaa valonsäteen kirkkauden luoman sähkövarauksen ja tallentaa sen muistikortille. Kennoja on monta eri kokoa. Aivan pienistä esimerkiksi puhelimen kameroihin tarkoitetuista kinofilmikoon suuriin kennoihin, joita käytetään ammattitason järjestelmäkameroissa. Kennon koko vaikuttaa kuvan laatuun. Suurempi kenno kerää enemmän valoa ja tuottaa laadukkaampia valokuvia. (Minkä kokoinen on digitaalikameran kenno? 2005, hakupäivä 24.10.2011.)

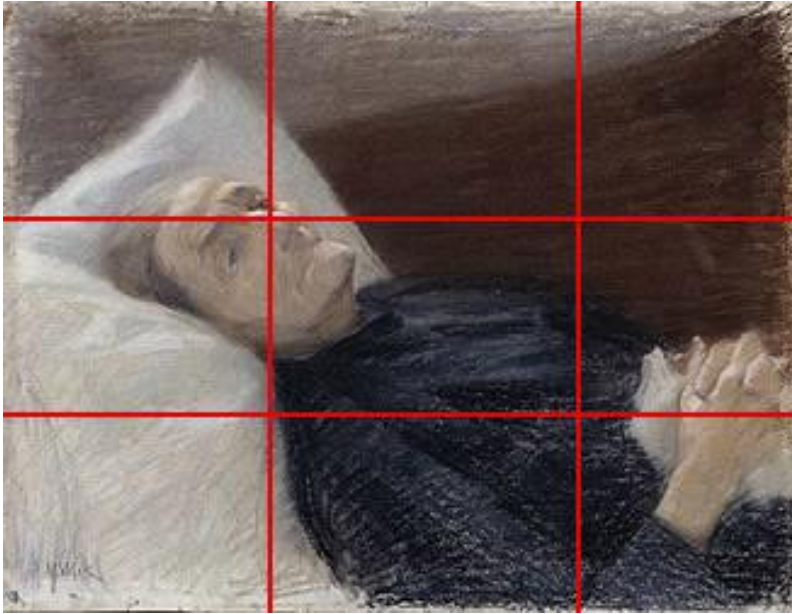
3 TANSSIN VALOKUVAUS

3.1 Sommittelu

Sommittelu on tärkeä seikka, jota tulee aina harkita tarkkaan valokuvauksessa. Tässä käyn läpi, minkälainen on hyvä ja tasapainoinen sommitelma ja missä tilanteissa ja millä tavoin sommittelun sääntöjä voi rikkoa. Käyn myös läpi asioita, joita tulee välttää saavuttaakseen hyvän sommitelman.

Kuvan sommittelu tarkoittaa sitä, miten kuvan eri elementit on sijoitettu kuvaan. Sommitelmallisesti onnistuneessa kuvassa katse kiinnittyy siihen, mihin kuvaaja on sen tarkoittanut, eikä ympärillä ole asioita riistämässä huomiota pois kohdeesta. Kultaisen leikkauksen sääntö on yksi ehdottomasti tunnetuimmista sommittelun säännöistä (kuva 1). Siinä kuva jaetaan osiin sekä vaaka- että pystysuunnassa sekä diagonaalissa. Tämän säännön mukaan tulisi kohde sijoittaa viivojen leikkauskohtien kohdalle tai lähelle. Toinen tapa käyttää ruudukkoa on sijoittaa horisontti jommankumman vaakaviivan kohdalle sen sijaan, että sen kohdistaisi keskelle kuvaa.

Kultaisen leikkauksen keksivät aikoinaan antiikin Kreikan matemaatikot. Sen jälkeen sitä on käytetty laajalti niin perinteisen kuvataiteen kuin valokuvauksenkin aloilla. Leonardo da Vinci oli ensimmäinen, joka keksi, että kultainen leikkaus toistuu kaikkialla luonnossa, myös ihmisruumiin mittasuhteissa. (Gösta Serlachiuksen taidemuseo. Kultainen leikkaus sommittelussa 2007, hakupäivä 9.11.2011)

Kuva 1. Maria Wiikin vanha nainen sairausvuoteellaan (Kultainen leikkaus 2007, hakupäivä 15.11.2011)

Kuvan sommitelmaa miettiessä on tiettyjä asioita, joita tulisi välttää. Kuvan reunoilla ei tulisi olla mitään häiritseviä asioita viemässä huomiota pois kohteesta. Hyvässä valokuvassa kohde erottuu taustastaan selkeästi, eli huomion kiinnittäminen siihen, mitä kuvattavan kohteen takana tapahtuu, on suositeltavaa. Kysymyksiä, joita tulisi itselleen esittää, ovat muun muassa sulautuuko kohde liikaa taustaansa, tapahtuuko taustalla niin paljon asioita, että kuvasta tulee sekava. (Lehtinen 2007, hakupäivä 6.9.2011)

Tulisiko sommittelun sääntöjä miettiä eri tavalla, kun kuvaa tanssia kuin tavallisesti? Siinä mielessä vastaus on ei, että totta kai kuvan tasapainoisuus voidaan määritellä tanssikuvaa katsottaessa samalla tavalla, kuin mitä tahansa muuta valokuvaa. Pitää kuitenkin muistaa, että lavalla esitettävässä tanssinäytöksessä usein tapahtuu paljon kaikkialla lavalla. Laajempia kuvakulmia käytettäessä on siis lähes mahdotonta ottaa sellaista valokuvaa, jossa näkyy vain yksi ihminen. Sommittelun sääntöjä ei tietenkään ole pakko seurata. Joskus juuri niitä rikkomalla voi saada aikaan mielenkiintoisen vaikutelman. Varsinkin tanssia kuvatesa on hyvä pitää mielessä vaihtelevuus, jottei jumiudu ottamaan aina samannäköisiä kuvia.

3.2 Liikkeen vangitseminen

Nopean liikkeen täydellinen pysäyttäminen on haastavaa varsinkin, kun kyseessä on yleensä melko hämärissä tiloissa järjestettävä tanssiesitys. Kuitenkin sen onnistuessa voi tuloksena olla hyvin näyttävä kuva, esimerkiksi tanssija täydellisen pysähtyneenä kesken korkean hypyn. Tämän tyyppiset kuvat ovatkin perinteisiä tanssikuvia. Varsinkin klassista balettia kuvatessa on kautta historian keskitytty nimenomaan näihin hyppykuviin. Syy tähän on juuri niiden näyttävyys. Balettia kuvattaessa on haluttu tuoda esiin baletin painovoimattomuuden ja keveyden tunnetta.

Kuva 2. Baletin keveys Saara Kronholm 2011

Kuva 2 on hyvä esimerkki perinteisestä balettikuvasta. Valokuvan tunnelma on kevyt ja rauhallinen, ja liike näyttää helpolta ja luonnolliselta, vaikka se epäilemättä on vaatinut tanssijalta suuria fyysisiä ponnistuksia.

Liikkeen näyttäminen tanssikuvassa voi olla erittäin hyvä ratkaisu. Yanssihan on yhtä kuin liike, joten liikkeen tuntu valokuvassa on hyvin tärkeää. Liikkeen näyttäminen valokuvassa on helpompaa kuin sen täydellinen pysäyttäminen. Tähän on syynä taas valo. Mitä pitempi suljinaika on käytössä, sitä valoisampi kuva on, ja sitä helpommin kuvassa näkyy liike. Tanssia kuvataan usein melko hämärissä, pitempiä suljinaikoja vaativissa tiloissa. Kun kuitenkin halutaan pysäyttää liike, pitää keksiä muita tapoja toteuttaa se. ISO-arvon nostaminen on yksi tapa.

Mitä suurempi ISO-arvo on käytössä, sitä valoisampi kuvasta tulee. Suuria arvoja käytettäessä on tosin vaara, että kuvaan tulee liikaa kohinaa.

Nykytekniikka on mennyt tässäkin asiassa eteenpäin. Canonin 5D Mark II -kamera on jo sellainen, että sillä voi melko turvallisesti nostaa ISO-arvon peräti arvoon 3200 ilman että kuva kohisee liikaa. Kolmas vaikuttava asia on aukon koko. Mitä suurempi aukko on käytössä, sitä valoisampi kuvasta tulee, ja suljin-aikaa voi lyhentää. Aukon kokoa säädettäessä tulee kuitenkin muistaa sen vaikutus syväterävyysalueeseen. Suuri aukko antaa pienen syväterävyysalueen, kun taas pienellä aukolla kuvattu kuva on kaikkialta tarkka. Liikettä kuvatessa tulee pitää kaikki nämä asiat mielessä ja valita sopiva kultainen keskitie. (Vaavu, ei vl, hakupäivä 6.9.2011)

Kuva 3. Liikkeen pysäytys Saara Kronholm 2011

Kuva 3 on esimerkki lähes täydellisestä liikkeen pysäyttämisestä. Huolimatta siitä, että liike on pysäytetty, kuva ei ole jäykkä, vaan siitä näkyy selvästi että

liike on voimakas. Tässä kuvassa kamera-asetukset ovat olleet aukko: 4.0, suljinaika 1/125 ja ISO-arvo 3200. Käytin näitä asetuksia, koska halusin pysäyttää liikkeen. Suljinaika 1/125 on nopea. Se vaaditaan, jotta liike pysähtyy. Käytin suurta aukkoa ja ISO-arvoa, jotta kuvaan saataisiin tarpeeksi valoa

Kuva 4. Liikkeen näyttäminen Saara Kronholm 2011

Kuva 4 on kuvattu niin, että liike näkyy. Olen käyttänyt kamera-asetuksina aukon arvoa 4,5, suljinaikaa 1/60 ja ISO-arvoa 1600. ISO-arvon ei ole tässä kuvassa tarvinnut olla suurin mahdollinen, jota kamerallani on voinut käyttää, koska valoa on aukon koon ja suljinajan kautta muutenkin saatu tarpeeksi. Koska olen halunnut näyttää liikkeen, niin että tanssijoiden kasvot ovat terävät, olen valinnut melko nopean suljinajan, joka kuitenkin näyttää nopeimmat liikkeet, tässä tapauksessa jalkojen heilautuksen.

3.3 Valo ja väri

Minkälainen on hyvä valotus? Usein hyvällä valotuksella tarkoitetaan yleisten normien mukaista valotusta, jonka enemmistö hyväksyy oikeana. Tämänlainen valotus on mahdollisimman lähellä sitä, mitä ihmissilmä näkee. Se onkin syy siihen, että se useimpien mielestä näyttää luonnolliselta. Se tarkoittaa kuvan laajojen alojen ja pääkohtien valottamista mahdollisimman lähelle keskisävyjä niin, että näkymä on selkeä ja kaikki yksityiskohdat erottuvat hyvin. Näin valotettu kuva on niin lähellä oikeanlaista valotusta, kuin voi olla, ja usein se on paras tapa ratkaista asia. (Freeman 2009, 50.)

Ei kuitenkaan voi sanoa että tämä olisi ainoa oikea tapa valottaa kuva, loppujen lopuksi se on vain mielipideasia. Erikoisempi ja mielenkiintoinen valotus voi luoda kuvalle aivan omanlaisensa tunnelman. Minkälaisen valotuksen valitsee, on valokuvaajasta itsestään kiinni, riippuen hänen tyylistään ja maustaan. Toisaalta, vaikka kyseessä onkin makuasia ja hieman alivalottunut tai suorastaan tumma kuva saattaa olla hieno, lienee syytä muistaa, että ihmissilmä helposti kiinnittyy kuvan vaaleimpaan kohtaan. (Freeman 2009, 50.)

Väri ja nimenomaan valon väri on tanssiesityksissä suuressa roolissa tunnelmanluojana. Se vaikuttaakin suuresti valintoihin kun päättää valotuksesta. Valotus vaikuttaa paitsi valon määrään, myös värin sävyyn. Hieman alivalottuneessa kuvassa värien intensiteetti voimistuu, kun taas ylivalottuneessa se heikentyy. Tämä voi olla hyvä keino, kun halutaan oikein voimakkaita ja intensiivisiä värejä. Tämä tietenkin toimii vain tiettyyn rajaan asti: aina pitää varoa ettei kuvasta tule liian tumma. Valotus vaikuttaa värin kirkkauteen, mutta koska tietyt värit ovat olemassa vain tietyllä kirkkausalueella, pitää varoa, ettei itse väri muutu. Keltainen on esimerkki tällaisesta väristä. Koska keltainen ei voi olla tumma, niin väri muuttuu liikaa alivalottuessaan okraksi. (Freeman 2009, 60.)

Jokaiselle värille on olemassa niin sanottu ihannevalotus, jossa värin kirkkaus ja puhtaus yhdistyvät parhaalla mahdollisella tavalla. Tilanne kuitenkin on usein se, että kuvattavassa kohteessa on useita eri värejä ja valokuvaajan pitää päättää, mitkä osat ovat tärkeimpiä, ja säätää valotus sen mukaan. Näitä tärkeimpiä kohtia kohteesta kutsutaan avainsävyiksi. (Freeman 2009, 56.)

Tanssiesityksiä kuvatessa valaisu on tavallaan hyvin yksinkertainen asia. Koska valaisun on joku muu miettinyt valmiiksi, on periaatteessa melko helppoa saada aikaan näyttäviä valokuvia tätä hyväksi käyttäen. Kuitenkin asiassa on myös huonot puolensa. Voimakastempoisessa esityksessä käytetään usein hyvin voimakkaita ja nopeasti vaihtuvia valoja. Kahden minuutin esityksessä saataan käyttää kahtakymmentä nopeasti välkkyvää ja sävyiltään voimakkaasti vaihtelevia valoja. Tämä todennäköisesti aiheuttaa vaikeuksia kameran asetuksen säätämisessä. Tilanteet menevät tanssiesityksissä hyvin nopeasti ohi, eikä kuvaaja voi keskeyttää esitystä ja kelata tilanteita taaksepäin. Näin ollen olisi hyvä, jos kuvaaja tietää, mitä esitys sisältää, jos hän on esimerkiksi käynyt har-

joituksissa. Silloin voi melko tarkasti suunnitella, minkälaisia kuvia aikoo ottaa, ja valmistautua niihin ajoissa.

Minkälainen valaisu sitten on tavallinen tanssiesityksissä? Tässäkin asiassa voimme ottaa esille tunteen. Valaisun tärkein tehtävä on tunnelman luominen. Tähän on monta keinoa. Valon väri on ensimmäinen. Onko valo lämmin vai kylmä, kirkas vai himmeä vaikuttaa tunnelmaan paljon. Toinen asia on valon nopeus, se kuinka nopealla tahdilla eri valot vaihtuvat. Herkässä ja kauniissa balettiesityksessä voisi kuvitella käytettävän hitaita ja väriään vain vähän vaihtavia valoja, jotta katsojan huomio pysyy tiiviisti tanssijassa. Nopeatahtisessa ryhmäesityksessä taas voisi olettaa asian olevan päinvastoin, että valot vaihtuvat nopean musiikin tempon mukaan.

3.5 Laitteisto

Tämän produktion aikana meillä oli käytössämme erittäin hyvä kalusto, ja se luonnollisesti vaikutti positiivisella tavalla onnistumiseemme. Kameran runkona käytössämme oli Canonin 5D Mark 2. Objektiiveja käytimme kahta erilaista, normaaliobjektiivia sekä teleobjektiivia. Molemmat käyttämämme objektiivit olivat zoom-objektiiveja.

Objektiivit voi polttovälinsä mukaan jaotella kolmeen eri ryhmään. Kaukoobjektiivi eli tele, on objektiivi, jonka polttoväli on suurempi kuin kennon läpimitä. Objektiivia, jonka polttoväli on pienempi kuin kennon läpimitä, kutsutaan laajakulmaksi. Normaaliobjektiivi, joka antaa luonnonmukaisen perspektiivin, on objektiivi, jonka polttoväli vastaa kennon läpimitä. Tele- ja laajakulmaobjektiiveissa on suuria eroja. Tele tuo pitkän polttovälinsä takia kohteen lähelle kuvakulman ollessa pieni. Laajakulma taas näyttää nimensä mukaisesti laajan perspektiivin. Sitä käytetäänkin paljon esimerkiksi maisemakuvauksessa. Teleobjektiivin ikään kuin puristaa eri etäisyyksillä olevat kohteet lähemmäs toisiaan, kun taas laajakulma antaa vaikutuksen että kohteet ovat kauempana toisistaan kuin todellisuudessa. (Koli. Objektiivi – erilaisuus 2005, hakupäivä 24.10.2011)

Produktiossani käytin zoom-objektiiveja, koska ne kokemattomalle tanssin kuvaajalle ovat helpompia. Kiinteissä linsseissä tosin usein on parempi valovoima,

mutta koska niitä käytettäessä kuvakulma on kiinteä, se olisi vaikeuttanut rajoituksia. Kohdetta ei olisi saanut lähemmäksi muuten kuin liikkumalla itse.

4 OMAN TYÖN ANALYYSI

Suurin osa tanssikuvista, jotka olen nähnyt, on kuvattu esitystilanteissa, ja siihen on hyvä syy. Tanssisalit, joissa oppitunnit yleensä pidetään, ovat tilallisesti haastavia. Tunnit, joita kävimme kuvaamassa, pidettiin tiloissa, jotka olivat valoltaan huonoja ja muutenkin melko epäesteettisiä. Tämä tietenkin johti siihen, että meidän olisi pitänyt kuvata parempia kuvia oppitunneilla kuin esityksissä, jotta niistä olisi tullut yhtä näyttäviä. Toisaalta oppitunteja kuvatessa tunnelma oli intiimimpi. Liikkumisemme oli vapaampaa. Kunhan pysyttelimme poissa tanssijoiden tieltä, pystyimme menemään paljon lähemmäs heitä.

Esitysten kuvaus oli erittäin mukavaa ja tavallaan helpompaa kuin harjoitusten kuvaus. Esityksiä varten on aina suunniteltu valaisu ja puvut ja meikit ovat harkittuja. Siinä mielessä oli siis helpompi kuvata näyttäviä kuvia esityksistä. Toisaalta taas siinä oli omat suuret haasteensa. Käytössä olevat valot vaihtelivat usein hyvin nopeassa tahdissa. Se teki kameran asetusten päättämisestä vaikeaa. Lavalla esiintyessään tanssijat ovat melko kaukana yleisöstä, toisin kuin oppituntien aikana. Minua harmitti, ettemme päässeet kovin lähelle kuvaamaan. Tämä aiheutti sen, että kontaktin luominen tanssijaan vaikeutui fyysisen etäisyyden takia.

Kuvauksemme kestivät noin kolme kuukautta. Tänä aikana kävimme kuvaamassa kaikkia tanssin osastossa järjestettäviä eri tanssilajien oppitunteja. Oppituntien lisäksi kävimme joka jakson lopussa järjestettävissä esityksissä, joissa tanssijat esittelevät, mitä he ovat oppineet jakson aikana. Tämän lisäksi kuvasimme yhtä tiettyä esitystä useaan otteeseen niin harjoituksissa kuin näytöksessä. Tämä oli Kara ja Oke-esitys. Kara ja Oken kuvaus oli siinä mielessä hienoa, että koska kuvasimme saman esityksen useasti, saimme erittäin paljon materiaalia siitä. Jos kuvaa yhden esityksen vain kerran on todennäköisesti menettänyt paljon hienoja hetkiä, koska valokuvaajalle on mahdotonta olla useassa paikassa samaan aikaan. On siis suositeltavaa kuvata sama esitys useasti. On varma, ettei siinä kyllästy. Aina on jotakin uutta hienoa kuvattavaa. (Heim. 2006, hakupäivä 1.10.2011)

Onnistuimme mielestäni kaiken kaikkiaan hyvin. Saimme suunnattoman määrän materiaalia, ja kuvien valitsemisvaiheessa ongelmana oli pikemminkin liian suuri määrä kuvia, jotka olisimme halunneet kirjaan, kuin se että emme olisi saaneet tarpeeksi omia silmiämme miellyttäviä valokuvia. Myös paino onnistui hyvin. Painojälki oli jopa yllättävän hyvää melko edulliseen hintaansa nähden. Kuvien värit toistuivat painetussa versiossa hyvin. Tämä oli asia josta olimme huolissamme kun lähetimme aineiston painoon. Ainoa asia, jossa voi sanoa, että epäonnistuimme oli aikataulu. Produktion valmistuminen myöhästyi noin kolmella viikolla.

Kuva 5. Oppitunti Saara Kronholm 2011

Kuva 5 on mielestäni onnistunut valokuva oppitunnilta. Tanssilajina on lyrical jazz, ja kuvassa esiintyvä tanssija on kyseessä olevan oppitunnin opettaja. Osasyynä onnistumiseen on tässä tapauksessa ollut harvinaisen miellyttävä tila. Tanssisali oli iso ja valoisa, ja lämpimän sävyn kuviin antaa tavallisten harmaitten muovimattojen sijaan vaalea parketti. Suoraan edestäpäin kuvattuna tämä toimii. Kuvassa on sekä liikettä että tunnetta, eivätkä taustalla olevat tuolitkaan haittaa. Ne suorastaan tasapainottavat valokuvaa. Tätä kuvaa otettaessa olen käyttänyt seuraavia asetuksia: ISO-arvo 3200, aukko 6,3 ja suljinaika 1/125.

Valo olisi varmasti riittänyt, vaikka olisin laskenut hieman ISO-arvoa, ainakin jos olisin suurentanut aukkoa hieman. Tämä olisikin voinut parantaa kuvaa. Valotusaikaa olisi voinut lyhentää hieman, ja siten saavuttaa absoluuttisempi liikkeen pysäytys. Jos olisin mennyt hieman lähemmäs tanssijaa, olisin voinut myös sumentaa taustan ja näin nostaa tanssijan vielä enemmän irti taustastaan.

Kuva 6. Esityskuva Saara Kronholm 2011

Kuva 6 on eräs onnistunut otos Kara ja Oke-esityksestä. Tässä kuvassa olen erityisen tyytyväinen tanssijoiden väliseen kontaktiin ja tunteeseen. Värit ovat intensiiviset, mutta kuvaa olisi ehkä parantanut, jos olisin saanut siihen hiukan enemmän valoa. Nyt keltaiset sävyt taittavat hieman turhan lähelle okraa. Kamera-asetukset olivat tässä tapauksessa ISO-arvo 3200, aukko 4,0 ja suljinaika 1/100.

Kuva 7. Epäonnistuminen Saara Kronholm 2011

Kuva 7 on esimerkki vähemmän onnistuneista otoksistani. Epäonnistuminen johtuu sommittelusta. Tässä valokuvassa yksinkertaisesti tapahtuu liikaa. Kuva on otettu hieman liian myöhään, jolloin etummaisena tanssijan piruetti on jo ehtinyt kääntyä kamerasta pois. Tämän lisäksi huomiota pois varsinaisesta kohteesta vie taustalla olevat muut tanssijat, jotka liikkuvat kaikki hieman eri suuntiin eri nopeuksilla. Tässä kuvassa olen käyttänyt seuraavanlaisia kameraasetuksia: aukko 4.0, suljinaika 1/80 ja ISO-arvo 2500. Näissä asetuksissa ei sinänsä ole mitään vikaa. Epäonnistuminen johtuu vain siitä, että olen laukaisut kameran väärällä hetkellä.

5 MENETELMÄ JA AINEISTO

5.1 Tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää eri tämän kirjan tekoon liittyvien henkilöiden näkökulmat ja mielipiteet niin kirjamme onnistumiseen, kuin tanssin valokuvaukseen yleensä. Haastattelen valokuvauksen ammattilaista Jussi Tuokkola, jolta saan valokuvaajan silmin katsovan ihmisen näkökulman tanssin valokuvaukseen. Toiseksi haastattelen Oulun seudun ammattikorkeakoulun kulttuurialan yksikön tanssin osaston osastonjohtajaa Anssi Kirkonpeltoa, joka on itse tanssin ammattilainen. Häneltä saan mielipiteet asioihin tanssijan näkökulmasta, joka epäilemättä eroaa valokuvaajan näkökulmasta. Kolmantena ryhmänä haastattelen kahta tulevaa tanssin ammattilaista, jotka itse esiintyvät valokuvissamme.

Tutkimusmenetelmänä käytän teemahaastattelua, joka tarkoittaa sitä että kysymysteni aihepiirit ovat ennalta määrättyjä, ja kaikille samat, mutta voin kuitenkin muokata niitä haastateltavan tarpeiden mukaan (ks. esim. Hirsjärvi & Hurme 2009, 47–48).

5.2 Haastateltavat

Ensimmäinen haastateltavani on valokuvaaja Jussi Tuokkola. Hän toimii valokuvauksen freelancerina ja on viime vuosina keskittynyt paljon nimenomaan tanssin valokuvaukseen. Paitsi ammattivalokuvaajana hän toimii valokuvauksen ja kuvankäsittelyn opettajana Oulun seudun ammattikorkeakoulussa viestinnän osastossa, ja hän oli produktiomme toinen ohjaava opettaja. Tuokkolalta saan paitsi valokuvaajan näkemyksen tanssin valokuvauksen taiteelliseen puoleen, myös teknisiä tietoja ja mielipiteitä.

Toinen haastateltavani on Oulun seudun ammattikorkeakoulun tanssin osaston johtaja Anssi Kirkonpelto. Hän on toiminut monta vuotta ammattilaistanssijana ennen siirtymistään opetuksen puolelle, ja hänellä on vankka kokemuspohja melkein kaikesta tanssialaan liittyvästä. Kirkonpellolta saan tanssijan mielipiteen

kirjamme onnistumiseen. Siihen kuinka olemme onnistuneet vangitsemaan tanssin ratkaisevan hetken.

Kolmas ja neljäs haastateltavani ovat tulevia tanssin ammattilaisia, kirjassa esiintyviä opiskelijoita. Haastattelutilanteen järjestin niin, että haastateltava tanssija saa ensin rauhassa tutustua kirjamme. On tärkeää, että haastateltava itse esiintyy kirjassa. Uskon, että asia näin tuntuu hänestä läheisemmältä ja että tanssijalla silloin on vahvemmat mielipiteet kuvista.

Haastattelun tarkoitus on selvittää, miten tanssijat kokevat meidän onnistuneen esityksessä ilmaistun tunteen vangitsemisessa. Tahdon tietää, olemmeko heidän mielestään onnistuneet näyttämään, mitä he kenties ovat tunteneet tai ajatelleet tanssin aikana. Tunteen vangitsemisen lisäksi selvitän, ovatko he tyytyväisiä kuviin muillakin tasoilla. Olemmeko onnistuneet kuvaamaan heidän mielestään teknisesti hyviä hetkiä, ja näyttääkö liike kuvissa siltä mitä pitääkin.

6 TUTKIMUSTULOKSET

Haastattelut sujuivat kaiken kaikkiaan hyvin, ja sain paljon materiaalia ja eriäviä mielipiteitä. Halusin haastattelutilanteessa keskittyä täysin haastateltavaan ja käytävään keskusteluun, joten nauhoitin haastattelut ja kirjoitin ne myöhemmin puhtaaksi.

6.1 Valokuvaajan näkökulma

Jussi Tuokkola oli mukana produktiossamme alusta asti, ja näin ollen hänellä oli jo ennen haastattelua hyvä käsitys niin kirjastamme kuin siihen liittyvistä työväiheistä. Hänen mielestään olimme onnistuneet kirjassa jopa yllättävän hyvin kaikin puolin. Erityisen tyytyväinen hän oli kautta produktion näkemäänsä kehitykseen. Aina kun tapasimme, olimme kehittyneet, ja valokuvat paranivat niin teknisesti kuin taiteellisesti koko ajan. Toki teknisiä puutteita oli, mutta ne olivat luonnollisia ja olosuhteiden pakosta johtuvia. Painojälkeä hän piti erittäin hyvänä. Ainoastaan taitosta hänellä oli muutama kommentti asioista jotka hän olisi itse tehnyt eri tavalla.

Kysyessäni Tuokkolan mielipidettä siihen, miten kuvataan tanssijan tunne, hän vastasi heti, että kasvoilta ja kontaktista. Kontaktilla hän tarkoitti kasvojen mutta myös liikkeen kontaktia toisiin tanssijoihin, yleisöön ja kuvaajaan. Myös valo vaikuttaa kuvan tunnelmaan, ja optimaalisessa tilanteessa kaikkien näiden asioiden tulee tukea toisiaan.

Vaikka tanssin sommittelun säännöt eivät varsinaisesti poikkea yleisistä sommitelmallisista suosituksista, niin on muutama asia, jotka vaikuttavat siihen. Koreografian tunteminen helpottaa kuvaajan työtä suunnattomasti. Jos hän tietää, miten tanssijat lavalla liikkuvat ja miten valot vaihtuvat on, helpompi suunnitella etukäteen, mistä ja millä kamera-asetuksilla kuvaa. Siitäkin huolimatta tanssin valokuvaus on melkoista juoksentelua edestakaisin. Tanssi ei välttämättä teatteriesityksen tapaan tapahdu suoraan yleisöä kohti, joten jos ei tunne koreografi-aa, todennäköisesti menettää hienoja hetkiä, koska on vaikka väärällä puolella salia.

Jos ei tunne esitystä, jota on menossa kuvaamaan, onkin siis varmintä ottaa mukaan zoom-objektiivi. Toisaalta kiinteiden linssien piirto on parempi, joten näitä tulisi suosia, jos se vain on mahdollista. Hyvä kalusto helpottaakin valokuvaajan työtä suuresti. Tuokkola kertoi, että kun hän itse lähtee kuvaamaan tanssiesitystä, niin hänellä on mukanaan kaksi kameraa, yksi jossa on teleobjektiivi ja yksi laajemmalla linssillä. Esityksen aikana kun ei tosiaankaan ehdi vaihtamaan objektiivia, niin kahdella kameralla hän saa kuvattua juuri ne kuvat, jotka haluaa.

Tuokkolan mukaan teleobjektiivilla kuvatessa käytetään yleisemmin nopeampia suljinaikoja, koska halutaan vangita yhden tanssijan tietty liikkeen hetki. Laajemmalla objektiivilla taas käytetään hitaampia suljinaikoja, koska kuvassa usein on suurempi määrä eri suuntiin liikkuvia henkilöitä. Tulee kuitenkin muistaa, etteivät nämä säännöt ole kiveen hakattuja. On aina hyvä rikkoa kaavoja ja tapoja, jottei jumiudu ottamaan kerta toisensa jälkeen samanlaisia kuvia.

6.2 Ammattitanssijan näkökulma

Anssi Kirkonpelto on Oulun seudun ammattikorkeakoulun tanssin osaston johtaja. Hänen kanssaan hoidimme suurimman osan yhteydenpidosta tanssin osaston puolelle, hänelle ilmoitimme kuvausaikataulumme ja muut olennaiset seikat, ja hän ilmoitti asioista eteenpäin tanssin opettajille ja opiskelijoille.

Kirkonpellon mielestä onnistuimme produktiossamme hyvin. Hän oli ehdottomasti sitä mieltä, että hän voisi näiden kuvien perusteella palkata meidät tanssin osaston näytöskuvaajiksi. Päällimmäinen tunne, joka hänelle kirjastamme tuli, oli arvoituksellinen. Kirkonpellon mielestä varsinkin nykytanssikuvat, joita kirjassa on paljon, ovat sellaisia, että katsoja haluaisi tietää enemmän siitä mitä taustalla on.

Kuvauskohteina hyvin erilaiset lajit kuten baletti ja kilpatanssi taas ovat suurempien teknisten vaatimustensa takia myös helpompia analysoida. Baletissa tanssija usein Kirkonpellon mukaan sortuu ”sisäänpäin” tanssimiseen pyrkimyksessään kohti teknistä virtuositeettia unohtaen yleisölle esittämisen. Toki näissä

lajeissa liikkeen anatominen ja esteettinen virheettömyys ovat tärkeämpiä asioita muistaa myös kuvaajan kannalta kuin nykytanssissa, jossa tunne ja sanoma ovat pääasia. Hyvän tanssivalokuvaajan tulisikin tuntea kuvaamaansa lajia edes hiukan, jotta hän osaisi laukaista kameransa tanssijan vahvuudet ja heikkoudet huomioon ottaen.

Toisaalta Kirkonpelto oli vahvasti sitä mieltä, että hyvästä tanssijasta ei saa huonoja kuvia. Kamera paljastaa totuuden, eli jos valokuvassa on esteettisesti huono asento, niin se on tanssijan vika, ei valokuvaajan. Vaikka Kirkonpelto oli kokonaisuutena tyytyväinen kirjaamme, hänellä toki oli mielessä sellaisiakin kuvia, joita olisi voinut eri tavalla kuvaamalla parantaa. Muutamat näytöksistä suoraan edestäpäin yleisön joukosta kuvatut kuvat olivat hänen mielestään hieman tylsiä. Hän sanoi että niistä puuttui tiettyä syvyyttä ja että ne olisivat ehkä olleet parempia, jos ne olisi kuvattu hieman eri kulmasta tai erilaisella rajauksella. Tässä vaiheessa hän mainitsi myös sen, että on aina suositeltavaa kuvata näytöksen kenraaliharjoitus mieluummin kuin itse näytös. Tämä siksi, että silloin on mahdollista mennä lavalle tanssijoiden sekaan valokuvaamaan. Yleisöstä kuvatessa valokuvaaja on aina kovin kaukana tanssijoista, ja hyvien kuvien ottaminen vaikeutuu.

6.3 Tanssin opiskelijan näkökulma

Haastattelin kahta kirjassa esiintyvää tulevaa tanssin ammattilaista, Oulun seudun ammattikorkeakoulun tanssinopettajan tutkintoa suorittavia Heini Ahtiaista ja Laura Jokista. Sekä Ahtiainen että Jokinen olivat tyytyväisiä kirjamme kuviin. Heidän mielestään kaikki ne tunteet, jotka tanssija liikkeessään käy läpi, näkyvät selvästi valokuvissamme. Myös tanssiteknisesti kuvat ovat heidän mielestään onnistuneita. Ahtiainen tosin mainitsi muutamaan liikkeen olevan hieman keskeneräisiä, kahden päätepisteen välistä. Tämäkään ei kuitenkaan haitannut kuvien ollessa muuten hienoja.

Jokinen oli erityisen tyytyväinen kuvien monipuolisuuteen. Kirjamme sisältää kuvia melkein kaikista tanssin osastolla opetettavista lajeista. On melkein itsensäselvyys, että tanssinäytöksissä on aina joku valokuvaamassa. Siksi ha-

lusinkin tietää, olimmeko tanssijoiden keskittymiselle häiriöksi käydessämme kuvaamassa oppitunteja. Sekä Ahtiainen että Jokinen olivat sitä mieltä, että häiriötä ei ollut. Toki se riippuu suuresti henkilöstä. Jos ei ole kokenut esiintyjä tai on epävarma omista taidoistaan, asia saattaisi häiritä hieman, mutta koska tanssijan perusedellytys on olla esiintymishaluinen, niin kuvauksemme eivät ainakaan heitä häirinneet.

7 POHDINTAA

Tutkielmani tavoitteena on ollut tehdä selvitys, joka lyhyesti ja ytimekkäästi ko-koaa tärkeimmät huomioon otettavat asiat liittyen tanssin valokuvaukseen. Esittämiäni faktoja voi hyvin soveltaa moneen muuhunkin valokuvauksen osalaan, oli se sitten teatteriesityksen tai urheilukilpailun kuvaus. Oma oppimiseni on suuri syy tälle tutkimukselle. Se on antanut minulle mahdollisuuden syventää tietojani valokuvauksen teknisistä seikoista ja tutustua aikaisempaa laajemmin olemassa oleviin valokuvateoksiin, niin tanssin saralla kuin muutenkin.

Opinnäytetyöni produktio-osana tein valokuvakirjan tanssista, joten minulla oli jo aloittaessani tutkimustani omakohtaista kokemusta tanssin valokuvauksesta. Valitsin produktioni aiheen kehittääkseni itseäni valokuvaajana sekä teknisten taitojen että taiteellisen näkemyksen kannalta. Tutkin aiheeni valokuvausta käsittelevän kirjallisuuden kautta. Nimenomaan tanssin valokuvausta teknisestä näkökulmasta on käsitelty kirjallisuudessa olemattoman vähän, mutta tekniseen osioon sovelsin yleisiä valokuvauksen oppaita.

Erittäin tärkeä valokuvauksen seikka, jota tulee aina harkita tarkkaan, on sommittelu. Sommittelu tarkoittaa sitä, kuinka kohteen eri elementit on sijoiteltu kuvaan. Kolmasosien sääntö on eräs paljon käytetty sommittelun sääntö, jossa kuva jaetaan vaak- ja pystyviivoihin, ja pääkohde sijoitellaan kuvaan näitä viivoja hyväksi käyttäen. Asia, joka aina kannattaa tarkistaa sommitelmaa miettiessä on, ettei pääkohteen taustalla ole häiritseviä elementtejä.

Liikettä kuvatessa nopean liikkeen näyttäminen on helpompaa kuin sen täydellinen pysäyttäminen. Jos kuitenkin haluaa pysäyttää liikkeen, tulee aina tarkistaa, että käytettävissä on tarpeeksi valoa. Mitä enemmän kuvauspaikalla on valoa, sitä lyhyempää suljinaikaa voi käyttää ja sitä täydellisemmin liikkeen saa pysäytettyä. Valokuvan valotus on aina makuasia, vaikka onkin olemassa niin sanottu täydellinen valotus, joka on lähimpänä sitä, mitä ihmissilmä oikeasti näkee. Tästä normaalivalotuksesta poikkeaminen voi kuitenkin tuottaa mielenkiintoisia kuvia. Jos esimerkiksi haluaa äärimmäisen intensiiviset värisävyt valokuvaan, kannattaa se alivalottaa hieman. Tässä tapauksessa kannattaa kuitenkin

varmistaa, ettei alivalota kuvaa liikaa. Se nimittäin saattaa muuttaa tiettyjä värejä aivan eri sävyiksi.

Tanssia kuvatessa hyvä laitteisto on tärkeä ja kasvattaa onnistumisen mahdollisuutta. Kiinteissä objektiiveissa on usein parempi valovoima kuin zoom-objektiiveissa, joten näin ajateltuna kannattaisi aina käyttää kiinteitä objektiiveja. Zoom-objektiivien hyvä puoli varsinkin aloittelevalla valokuvaajalle on kuitenkin se, että niitä käytettäessä kohteen saa rajattua helpommin ilman, että itse joutuu juoksemaan paikasta toiseen.

Varsinaisen valokuvauksen jälkeenkin voi toki korjata pieniä virheitä ja parantella kuvaa kuvankäsittelyohjelman avulla. Erityisen tarkka kannattaa olla painon suositusten kanssa: aina tulee tarkistaa heidän suosittelmansa väriprofiilit ja muut asiat, jottei tuotosta painosta haettaessa ilmene yllätyksiä.

Valokuvaus, eikä varsinkaan tanssin valokuvaus, ole maailman helpoin laji, mutta se on samalla äärettömän palkitseva onnistuessaan. Kuvata tulee mahdollisimman usein ja paljon, ja myös yhtä esitystä on suositeltavaa kuvata monta kertaa parhaan tuloksen saavuttamiseksi.

8 LÄHTEET

Flyktman, R. 2005, Onnistuneet digikuvat, Jyväskylä: Gummerus.

Freeman, M. 2009, Valo – Aika, aukko & herkkyys, Jyväskylä: WSOY.

Freeman, M. 2005, Vaativa digikuvaus, järjestelmäkamerat, Helsinki: Read-me.fi.

Helavuori, H., Kukkonen, J., Raatikainen, R. & Vuorenmaa, T. 1998, Valokuvan tanssi – Suomalaisen tanssin kuvat 1890–1997, Oulu: Pohjoinen.

Heim, H. 2006. Photographing Dance Shows. hakupäivä 1.10.2011

<http://www.luminous-landscape.com/essays/dance.shtml>

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2010, Tutkimushaastattelu – Teemahaastattelun teoria ja käytäntö, Helsinki: Gaudeamus.

Jylhä, Veli-Matti 2009. Järjestelmäkameran käyttö ja valokuvauksen alkeet. Seinäjoen ammattikorkeakoulu, tekniikan yksikkö. Opinnäytetyö

Koli. 2005. Objektiivierilaisuus. hakupäivä 24.10.2011

http://www.pikseli.fi/pdf/0305_opiskat.pdf.

Kultainen leikkaus 2007. Taidekoulu Gösta. hakupäivä 9.11.2011

http://www.serlachiusartmuseum.fi/taidekasvatus/gostanateljee/kultainenleikkau_s2.htm.

Lehtinen, A. 2007. Kolmasosien sääntö. hakupäivä 6.9.2011

http://www.secondpicture.com/tutoriaalit/valokuvaus/kolmasosien_saanto.html.

Rinne. 2007. Minkä kokoinen on digikameran kenno? hakupäivä 24.10.2011

http://www.pikseli.fi/digifaq/3_kennonkoko.html.

Vaavu. Kuvaaminen – perusasiat. hakupäivä 4.9.2011

<http://villevaavu.org/shooting/shooting1.html>.

1. Minkälainen tunne sinulle kirjasta välittyi, ja mitä olisit toivonut välittyvän?
2. Ovatko valokuvien tanssiliikkeet teknisesti onnistuneita?
3. Mikä valokuva on mielestäsi epäonnistunut esimerkiksi tanssijan asennon takia, ja miksi?
4. Mikä on lempikuvasi, ja miksi?
5. Kuinka olemme onnistuneet kirjan teossa, teknisesti ja taiteellisesti, kokonaisuutta ajatellen?
6. Valokuvatessamme oppitunneilla, koitko sen häiritsevän keskittymistäsi?
7. Miten kuvataan tanssijan tunne?
8. Miten valokuvia olisi voinut parantaa?
9. Poikkeako hyvän tanssikuvan sommittelu jotenkin yleisistä sommittelun säännöistä?
10. Minkälaisen tunteen ilmaisuun sopii liikkeen pysäytys, ja mihin sen näyttäminen?
11. Minkälaista kalustoa suosittelit onnistumisen mahdollisuuden maksimoimiseen?
12. Miten saada oppitunneilta yhtä näyttäviä valokuvia, kuin esityksistä?
13. Onko oppitunnin kuvaaminen koskaan parempi vaihtoehto kuin esityksen kuvaaminen?